

КОРПОРАТИВНІ ПРАВА ЯК ПРЕДМЕТ ЗАСТАВИ

В умовах світової фінансової кризи спостерігається значне зростання кількості неповернутих кредитів. За оцінками фахівців, в Україні частка проблемних кредитів у кредитному портфелі банків сягнула 25–30 % [1], що обумовило пошук банками надійних механізмів забезпечення виконання клієнтами зобов'язань, у тому числі щодо повернення коштів, отриманих за кредитними договорами. За таких умов особливу актуальність набуває інститут застави як засобу забезпечення виконання зобов'язань.

Останнім часом спостерігаються тенденції щодо розширення кола об'єктів, які можуть бути предметом застави, зокрема, поруч із традиційними об'єктами – нерухомістю, інше майно, набуває популярності передача в заставу корпоративних прав. Однак, незважаючи на зростання кількості договорів застави корпоративних прав, є певні труднощі в реалізації прав кредитора при зверненні стягнення на такий предмет застави у разі невиконання боржником своїх зобов'язань за кредитним договором. Ці труднощі пов'язані з невизначеністю законодавства щодо можливості використання корпоративних прав в якості предмета застави за зобов'язанням, у тому числі за кредитним договором.

Дослідженню правової сутності корпоративних прав приділяли увагу багато вчених (О. Р. Кібенко [2], О. М. Винник [3], Н. С. Глуць [4], О. В. Щербина [5], Л. С. Нецька [6], В. М. Кравчук [7] та ін.). Разом з цим дослідженню корпоративного права як предмету застави приділялося недостатньо уваги, що і визначило мету цієї статті.

Аналіз законодавства, перед усім Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, Законів України «Про заставу», «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства» (набирає чинності в вересні 2009 р.), судової практики свідчить про відсутність єдиного підходу до рішення питання щодо того, чи можуть корпоративні права бути предметом застави.

Відповідно до ст. 576 ЦК України предметом застави може бути будь-яке майно (зокрема річ, цінні папери, майнові права), що може бути відчуженим заставодавцем і на яке може бути звернене стягнення» [8]. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про за-

ставу» предметом застави можуть бути *майно і майнові права* [9]. Постає питання: чи можна вважати корпоративні права різновидом вказаних об'єктів.

Майном, відповідно до ст. 190 ЦК України, вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Легальне визначення майнових прав наведено в ст. 1 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав, професійну оціночну діяльність в Україні», в якій під майновими правами розуміються будь-які права, пов'язані з майном, відмінні від права власності, у тому числі права, які є складовими частинами права власності (права володіння, розпорядження, користування), а також інші специфічні права (права на провадження діяльності, використання природних ресурсів тощо) та права вимоги [10].

Відносно визначення змісту корпоративних прав у діючому законодавстві не має єдності. Так, ст. 1.8 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» під корпоративними правами розуміє право власності на статутний фонд (капітал) юридичної особи або його частку (пай), включаючи права на управління, отримання відповідної частки прибутку такої юридичної особи, а також активів у разі її ліквідації відповідно до чинного законодавства, незалежно від того, чи створена така юридична особа у формі господарського товариства, підприємства, заснованого на власності однієї юридичної, або фізичної особи, або в інших організаційно-правових формах [11]. Тобто відповідно до цього визначення, корпоративні права не можуть бути віднесені до майнових прав, оскільки відносяться до права власності учасників товариства на статутний фонд (капітал) товариства. Майнові ж права, згідно їх визначенням, є відмінними від права власності.

Не вдаючись в дискусію про суб'єкт права власності на статутний фонд, автор підтримує позицію тих науковців, котрі вважають саме товариство власником майна, переданого йому засновниками і учасниками у власність [12]. Тобто після того, як особа зробила вклад до статутного фонду господарського товариства, вона перестає бути власником такого вкладу, в чому б він не знаходив відображення (у сенсі ст. 12 Закону України «Про госпо-

дарські товариства» [13]). За таких обставин, визначення змісту корпоративних прав за допомогою конструкції права власності учасника (засновника) щодо статутного фонду (його частки) товариства виглядає непереконливо.

Інше визначення корпоративних прав міститься у ст. 167 ГК України, відповідно до якої корпоративні права — це права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, які передбачені законом і статутними документами [14]. Як витікає з наведеного визначення, корпоративні права включають в себе відмінні за характером повноваження. Вказана особливість корпоративних прав знайшла відображення і у ст. 2 Закону України «Про акціонерні товариства», де під корпоративними правами розуміється сукупність майнових і немайнових прав акціонера — власника акцій товариства, які впливають із права власності на акції, що включають право на участь в управлінні акціонерним товариством, отримання дивідендів і активів акціонерного товариства в разі його ліквідації відповідно до закону, а також інші права та правомочності, які передбачені законом чи статутними документами [15].

У літературі та судовій практиці неоднорідність змісту корпоративних прав отримала неоднозначну оцінку. На наш погляд, справедливою є думка тих вчених, які вважають корпоративні права комплексними за змістом [2; 7]. Наприклад, О. Р. Кібенко відзначає, що корпоративні права включають не тільки майнові, але й організаційні елементи. До майнових відносяться право на одержання прибутку, право на одержання частини майна товариства в разі ліквідації. Серед організаційних — право на участь в управлінні, одержання інформації про діяльність господарської організації [2, с. 78]. У той же час виділення майнових і організаційних елементів у змісті корпоративних прав має умовний характер. Вони не можуть розглядатися як самостійний об'єкт правовідносин, зокрема заставних. Законом України «Про господарські товариства» не передбачено роздільний розгляд цих елементів. Так, у ст. 53 цього Закону прямо зазначено, що при передачі частки (її частини) третій особі відбувається одночасний перехід до неї всіх (а не виключно майнових чи організаційних) прав.

Інший підхід до визначення сутності корпоративних прав (від визнання за ними виключно майнових характеристик, до віднесення їх до категорії немайнових прав) призводить до нівелю-

вання якості як надійного засобу забезпечення виконання зобов'язань.

Так, ВАТ КБ «Н...» уклало із ТОВ «А...» кредитний договір і договір кредитної лінії. Для забезпечення виконання грошових зобов'язань за зазначеними договорами із учасниками названого господарського товариства — фізичними особами 1, 2 та 3 було укладено договір застави корпоративних прав (у розмірі 100 %). Зобов'язання за кредитним договором виконані не були, у зв'язку з чим банк звернувся до господарського суду із позовом про звернення стягнення на предмет застави — корпоративні права.

Рішенням Господарського суду Кіровоградської області від 02.12.2008 р. за вказаною справою позивачу було відмовлено в задоволенні позовних вимог на тій підставі, що корпоративне право є особистим немайновим правом учасника (засновника, акціонера) на участь в управлінні, правом на отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, які передбачені законом і статутними документами. Уклавши із відповідачами (фізичними особами 1, 2, 3) договір застави, позивач не набув корпоративних прав, оскільки поняття «застава корпоративних прав» законодавство України взагалі не містить. У рішенні зазначено, що корпоративні права у ТОВ «А...» належать фізичним особам 1, 2, 3, а не ТОВ «А...», тому вимога ВАТ КБ «Н...» про звернення стягнення на предмет застави шляхом переведу корпоративних прав такого до товариства на позивача є безпідставною та не ґрунтується на обставинах справи і нормах законодавства. Позовні вимоги до фізичних осіб 1, 2, 3 взагалі не підлягають розгляду господарським судом, з чого робиться висновок, що відносини позивача із відповідачами не є корпоративними, тому не мають розглядатися в господарському суді.

Ще О. Гірке переконливо довів недоцільність обмеження корпоративних відносин за формальними ознаками тільки межами корпорації, підкреслюючи одночасно з суто корпоративними відносинами (відносини, які засновані на статуті) також відносини, що розвиваються частково всередині, частково в поза корпоративній сфері та мають тісний змістовий зв'язок із здійсненням корпоративних прав [16]. До останнього виду, очевидно, слід причислити й відносини із приводу застави корпоративних прав учасниками товариства для забезпечення виконання кредитних зобов'язань товариства. Протилежний підхід до визначення корпоративних прав може призвести до порушення прав банку на відшкодування збитків, завданих невиконанням позичальником умов кредитного договору.

Так, згідно ст. 589 ЦК України у разі невиконання кредитного зобов'язання, забезпеченого заста-

вою, банк має право задовольнити свої законні вимоги щодо відшкодування збитків шляхом звернення стягнення на предмет застави. Але ж боржник за кредитним договором і заставодавці за договором застави корпоративних прав, яким забезпечений кредитний договір, не співпадають, оскільки такий договір може укладатися лише із власниками цих прав, якими в розглянутій ситуації є фізичні особи, що не мають статусу суб'єктів підприємницької діяльності. Виходячи із правил підвідомчості справ, спір за кредитним договором між банком і господарюючим суб'єктом є господарським, тому й розглядатиметься господарським судом, а спір за договором застави (акцесорний договір, який існує лише за наявності основного договору), з врахуванням суб'єктного складу, має бути розглянутий у загальному суді. У той же час окремих розгляд цих пов'язаних між собою договорів, які опосередковують єдині відносини, різними судами унеможливить виконання одного з основних принципів здійснення правосуддя – повного та всебічного з'ясування всіх обставин спору, що може призвести до неможливості задоволення законних вимог кредитора. Так, у господарському суді задоволення позову щодо повернення кредиту та відсотків за ним гальмує забезпеченість кредитного договору заставою, а в загальному суді, вочевидь, постане питання щодо дійсності основного зобов'язання, яке за своїм змістом є господарським і повинно розглядатися в господарському суді. Розірванню такого замкнутого кола сприятиме розгляд обох договорів – кредитного та договору застави – в рамках одного корпоративного спору господарським судом.

В умовах економічної кризи, яка обумовила зниження платоспроможного попиту, традиційні предмети застави – нерухоме та рухоме майно – не здатні відшкодувати збитки банків від неповернення кредитів. Як свідчать результати аукціонів з реалізації заставленого майна, лише незначна його частина знаходить покупця [17]. Більша ж частина вилученого заставленого майна (автомобілі, обладнання тощо) банками не використовується, їх зберігання потребує додаткових витрат, що лише нарощує збитки кредитора. Корпоративні права в цих відносинах виглядають набагато привабливіше, оскільки здатні принести банку прибуток у вигляді дивидендів, навіть у випадку відсутності у третіх осіб попиту на них.

З нашої точки зору, доцільним буде визнання за корпоративними правами на законодавчому рівні здатності бути предметом застави, який не буде поглинений відомими з радянських часів видами застави. Для цього необхідно внести зміни в наступне законодавство.

Частину першу ст. 576 Цивільного кодексу України викласти в наступній редакції: «Предметом

застави може бути будь-яке майно (зокрема рід, цінні папери, майнові права), а також корпоративні права, що можуть бути відчуженими заставодавцем і на які може бути звернене стягнення».

Частину першу ст. 4 Закону України «Про заставу» викласти в наступній редакції: «Предметом застави можуть бути майно, майнові права та корпоративні права».

Таким чином, внесення вказаних змін дозволить позначити корпоративні права як особливий предмет застави, що створить умови для формування правових норм, які визначать порядок прийняття корпоративних прав у заставу, а також механізм звернення стягнення на корпоративні права у випадках, передбачених законом.

Література

1. Губарь Е. Национальный банк впервые обеспечился ростом невозврата кредитов со стороны неплатежеспособных заемщиков. — Режим доступа : <http://www.kommersant.ua>.
2. Кибенко Е. Р. Корпоративное право Украины : учеб. пособие. — Х. : Эспада, 2001. — 480 с.
3. Віник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук / О. М. Віник. — К., 2004. — 39 с.
4. Глусь Н. С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Н. С. Глусь. — К., 2000. — 19 с.
5. Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / О. В. Щербина. — К., 2001. — 20 с.
6. Нецька Л. С. Правовий статус товариства з обмеженою відповідальністю (цивільно-правовий аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Л. С. Нецька. — К., 2001. — 20 с.
7. Кравчук В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. — К. : Істина, 2005. — 720 с.
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40–44. — Ст. 356.
9. Про заставу: Закон України від 2.10.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 47. — Ст. 642.
10. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12.07.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 47. — Ст. 251.
11. Про оподаткування прибутку підприємств : Закон України від 28.12.1994 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 4. — Ст. 28.

12. Батрин С. Юридична природа, зміст та сутність корпоративних прав // Актуальні питання цивільного та господарського права. — 2008. — № 2. — С. 18–23.

13. Про господарські товариства : Закон України від 19.09.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 49. — Ст. 682.

14. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18–22. — Ст. 144.

15. Про акціонерні товариства : Закон України від 17.09.2008 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2008. — № 50–51. — Ст. 384.

16. Кашанина Т. В. Хозяйственные товарищества и общества: правовое регулирование внутрифирменной деятельности. — М. : Норма-М, 1995. — 469 с.

17. Останні повідомлення про торги з реалізації конфіскованого та арештованого майна. — Режим доступу : // [http:// trade.informjust.ua/main.aspx](http://trade.informjust.ua/main.aspx).

Подано до редакції 22.04.2009 р.